

İSLAM'DA MÜSLÜMAN OLMAYAN KİŞİ VE KURULUŞLARLA MÜSLÜMANIN İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Osman ZÜMRÜT*

Engin İslâm kültürünün ve İslâm hukukunun “Müslim”, “Gayr-i Müslim”, “Zımmi” ve “Müste'men” olarak ele aldığı “Müslüman” ve “Müslüman olmayanlar” arasındaki ilişkiyi daha sade, anlaşılır biçimde ve uygulamaya yönelik olarak ele almayı daha uygun bulduk. Açıklamalarımız İslâmın özü Kur'an ve onu daha somut örneklemelerle anlatan hadislerle dayanacaktır.

“İslâm, Allah'ın dinidir. O, bu dininin usul ve kurallarıyla öğretilerini Rasul'e bildirmiş ve onu bu dinin tebliğleriyle mükellef kılmıştır.”¹

Allah'a doğrudan teslim olarak yaşamına Allah merkezli olmak üzere Kur'an'ın önerdiği biçimi vermeye çabalayan insana “MÜSLÜMAN” denir. Kur'an'ın dışındaki bir din anlayışına sahip olan insana “MÜSLÜMAN OLMAYAN” denir.²

İslam'ın çok genel iki amacı vardır: Birincisi insanı Allah'tan sonra en yüce varlık tanımak. Yani “insanın tam özgürlüğü”dür. İkincisi ise “niz'ânın-fesâdın” kaldırılmasıdır. Yüce Allah, Hz. Adem'den başlayarak gönderdiği peygamberler aracılığıyla” insanın hiçbir canlı ve cansız varlığa ve insana tapmamasını, yalnız kendisine ibadet edilmesini tekrar ederek buyurması “insan özgürlüğü” değilse, nedir? İslâm da “yalnız Allah'a ibadet etmek ve yalnız O'ndan yardım istemek” ilkesi, Allah'ın huzurunda ve doğada insan özgürlüğünden başka bir şey olmasa gerekir.

Yüce Allah'ın “kendisinin insana en yakın olduğunu”³ bildirmesi ve “insan ile kendisi arasına kimsenin girmesinin şirk (ortak) koşmak olacağı nedeniyle Allah'a aracı insanı yasaklaması”⁴ insanın Allah'ın dışında her şeye karşı özgür olması gerektiğini açıkça gösterir.

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Mahmud Şeltüt, el-İslâm 'Akîdetün ve Şerî'atün, Kahire, 1966, s. 7

² Kur'an: Âl-i 'İmrân, III/85

³ Kur'an: Bakara, II/186

⁴ Kur'an: Nisa, IV/36; En'âm, VI/151; Hacc, 22/26; Ankebut, 29/8; Lokman, XXXI/13-15

Kur'an'da birçok ayetlerde köleleri özgürlüğe kavuşturmamızın buyrulması "insan özgürlüğü" nün birinci amaç olduğunun açıkça kanıtıdır.

Cuma namazının "insan özgürse" farz kılınması, "insan özgürlüğü" nün İslâm'ın gerçekleştirmek istediği birinci amaç olmasından dolayıdır.

Özellikle, Allah'a iman, insanın başka aracı olmaksızın ve Allah'a ortak koşmadan inanması, kendi özgür iradesi ile Allah'a teslim olması "insan özgürlüğü"dür. Denilebilir ki; böyle bir özgürlük "Allah merkezli bir dogmaya dayalı özgürlüktür." Allah merkezli olmasa, o zaman insan merkezli olacaktır. Sonra kişinin iç kalp dünyasından başlayan iç inancının, eğer iyi düşünülürse, Allah merkezli dogma ile insan merkezli dogma kişinin iç dünyasında ve bilincinde çakışır. Onun için Allah merkezli dogmaya dayalı özgürlük ile insan merkezli dogmaya dayalı özgürlük de çakışır. Bu durumda insan, Yüce Allah'ın verdiği akıl, güç vb. gibi yeteneklerle doğada "özgür insan" olarak sorumluluğunu yerine getirecektir. İslâm'ın gerçekleştirmek istediği çok genel amacın birincisi budur.

İkincisi ise, "nizâ'yı-fesâdı" kaldırmaktır. "Nizâ-fesâd" çekişme ve kavgadır, gerçekleri inkar etmektir, doğruyu kabul etmemektir. Nizâ-fesâd, şeytanın biricik işidir. Karşıtı ise barıştır.

Nizâ'yı-fesâd kaldırmak, insanın kendisinden başlar. Sabahleyin aynaya baktığında, Yüce Allah'ın kendisini o sabaha ulaştırdığına şükretmek, "nizâ"nın kaldırılmasının başlangıcıdır.

Kur'an'da "nizâ'nın kaldırılması" ve "fesâd'ın yok edilmesi" için birçok ayet, müslümanları göreve çağırmaktadır.

Özellikle, "yeryüzünden fasâd kalkıncaya kadar" müslümanlar savaşa çağırılır.⁵

Nizâyı, fesâdı ve savaşı İslâm öylesine istemez ki, kan dökülmesi için Kabe'nin putlardan temizlenmesi Hz. Muhammed tarafından bir yıl ertelenir.⁶

Müslümanları nizâyı götürmesin diye mescit yıkılır.⁷ Hep barış yeğ tutulur.

Kur'an'da düşman saldırmadan savaş çıkarılmaması istenir, ama onların saldırısına karşı koyacak hazırlık emredilir.

⁵ Kur'an: Maide, V/33-34

⁶ İbn Hişam, es-Sîretu'n-Nebeviyye, Beyrut, Tsz., c. III-IV, s. 317; İbn Sa'd, Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, Tsz., c. II, s. 95-106

⁷ Kur'an: Tevbe, IX/107-108

Kur'an, toptan değerlendirildiğinde ve Hz. Muhammed'in yaşamındaki uygulamalara bakıldığında İslâm'ın birinci amacının insan özgürlüğü ve ikinci amacının "nizâyı-fesâdı kaldırmak" olduğunu açıkça yineler.

Yüce Allah açıkça "fesâd"ı (nizâ çıkarma ve bozgunculuk yapmayı) yasaklar.⁸

Kur'an tüm ayetlerinde birlikte yaşamamızı öğütlemenin yanı sıra, ibadetlerde bile, birlikte ibadet etmemizi açıkça buyurmuştur.⁹ Hz. Peygamber de "Allah'ın elinin insan toplumunun (cemaatin) üzerinde" olduğunu söylemiştir.¹⁰

Müslümanların sadece yalnız başına müslümanlar ile yaşayacağını bildiren ve başka insanlar ile ilişkide bulunmasını yasaklayan bir ayet veya hadis yoktur. Ancak müslüman olmayanlara karşı dikkat etmek gerektiğini öneren uyarılar ayetlerde ve hadislerde yer almaktadır. Aslında ayetlerde ve hadislerde müslümanların birbirleriyle ilişkilerinde de dikkat etmeleri istenmiştir. Bu konu "kul hakkı" kavramı olarak işlenmiştir.

"Müslüman, müslüman olmayan ile ilişkide bulunmayacak mı, bulunacak mı?" sorusuna yanıt ararken, bakalım ki Hz. Muhammed, ne yapmıştır?

Hz. Muhammed, bilindiği üzere, M. 610 yılında Hira'da vahyi alınca, mağaraya kapanıp kalmamış, hemen içinde yaşadığı topluma dönmüştür. Ki o zaman toplumun çoğu inanmayanlardan ve müşriklerden oluşuyordu. O halde müslümanın her türlü insan ile tutarlı ilişkide bulunması gereklidir.

Öte yandan Kur'an'ı ve İslâm'ı başka insanlarla ilişkide bulunmadan onlara anlatmak olanaksızdır.

Gerçekte, Kur'an'a bakılınca bize yol gösterecek ilişkiler açıkça kendini gösterir. Söz gelimi, Kur'an, "tüm insanlara" hitap ediyor. Bunun içine herkes dahildir. Kur'an hiçbir insanın diğeri ile yasal ve doğal ilişkisine vize koymadığı gibi, müslümanın, müslüman olmayan ile ilişkisine de vize koymamıştır. Gerçekte, bu tür ilişkilerin dondurulması ve vize konulması Kur'an'da ve hadislerde yoktur. Bilgisizlerin ve duygusal olanların yorumları müslümanı kendi kabuğunda kalmaya ve sonuçta geri kalmışlığa ve yoksulluğa götürmüştür.

Oysa Hz. Peygamber, "İslâm'da cahiliye döneminden kalma iyi a-

⁸ Kur'an: Bakara, II/11; Kasas, 28/77

⁹ Kur'an: Bakara, II/43

¹⁰ et-Tirmizî, el-Câmiu's-Sahîh (Sünen), Kahire, 1937-1962, Kitâbu'l-Fiten: 7

detlerle amel edileceğini” söyler.¹¹

Yine Hz. Peygamber, “İlim Çin’de bile olsa isteyiniz” buyurmuştur.¹² Burada açıkça müslüman olmayanların bilimi, yöntemi, yasak olmayan toplumsal modeli kastedilmiştir.

Yine Hz. Peygamber, “bilim müminin yitik malıdır, her nerede bulursa hemen onu alsın” demiştir.¹³

Hz. Peygamber öldüğünde zırhı bir Yahudi’de rehindi.¹⁴ Demek ki o din veya herhangi bir din ayırımı yaparak insanlardan ilişkisini kesmemiştir.

Öte yandan Kur’an’da “iyiliğe yönelmek” ve “kötülükten kaçınmak” (Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i ‘ani’l-Münker) ilkesi vardır.¹⁵ Müslüman iyiye yönelen bir şey gördüğünde hemen onunla bütünleşecektir. Kötüye yönelik bir şey görürse ondan uzaklaşacaktır.

Müslümanların, diğer insanlara “müslüman olmaları” için baskı yapma hakları olmadığını Yüce Allah şöyle açıklıyor:

“Rabbim isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları mü’min olmaları için zorlayacaksın.”¹⁶

Müslümanların, müslüman olmayanlara zor kullanmaları bu ayete göre doğru olmadığı açıktır. Yine müslümanların, müslüman olmayanlara, Hz. Peygamberimizin Taif’te yaptığı konuşma hatırlanırsa, bir gün müslüman olacakmış gibi bakmaları, Hz. Peygamberimizin izlediği bir yoldur.¹⁷

İslâm dünyası bir zamanlar, Emeviler-Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde altın çağını yaşamıştı. Bu günkü müslümanların çağdaşlığı yakalayabilmek için batıya koştuğu gibi, o günkü Hıristiyanlar da doğunun uygarlığına ve zenginliğine ulaşmak istiyorlardı. İbn-i Sînâ, İbn Rüşd ve Fârâbî gibi bilginleri izliyorlardı.

Bugün ise durum tersine dönmüştür. Müslümanlar zenginliği, uygarlığı-kıyafet ve geleneklerinde ısrar etseler de batıda görüyorlar. Bu

¹¹ Muhammed Hamidullah, İslamda Devlet İdaresi, çev.: Kemal Kuşçu, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1963, s. 31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Mısır, 1313, c. III, s. 425

¹² İsmail b. Muhammed Aclûnî öl. H. 1162, Keşfu’l-Hafâ ve Muzilu’l-Elbas, II. Baskı, 1351, c. I, s. 138, Hadis No: 397

¹³ et-Tirmizî, Sünen, Mısır, 1975, c. V, s. 51, Hadis No: 2687

¹⁴ el-Buhârî, Sahîhu’l-Buhârî, Beyrut, 1991, c. II, Hadis No: 2916

¹⁵ Kur’an: Lokman, 31/17

¹⁶ Kur’an: Yunus, 10/99

¹⁷ İbn Hişam, es-Sîretu’n-Nebeviyye, Beyrut, Tsz., c. I-II, s. 381

doğal bir durumdur.

Bu durumda müslüman ister istemez müslüman olmayanlarla veya onların kurumları ile ilişkide bulunmak zorunda kalmaktadır. Sözgelimi, ekonomik şirketlerle ortaklık kurarak veya bayilik alarak ilişki para kesesi açısından bütünleşmiş ve eller kenetlenmiştir. Toplumsal ve kültürel kurumlarda ilişki yavaş gitmektedir, ya da ayak diretmektedir. Oysa yukarıda Hz. Peygamberimizin hadisleri ve özellikle Kur'an'ın "iyiliğe yönelmek" ilkesi açısından müslüman, müslüman olmayan ile yasal her türlü ilişkiye girmelidir. Ancak böyle ilişkilerle onlara, İslâm'ı anlatabilir, dünya üzerindeki fesadı kaldırabiliriz.

Müslüman dünyayı yakından izlemelidir. Sözgelimi uluslar arası kuruluşlara ve örgütlere üye olmalıdır. O örgütlerde müslüman olmayanlar var diye, onlardan uzak durmak doğru olsaydı, Hz. Muhammed'in Hira dağından çıkmaması gerekirdi. Ama o peygamberi; örnek alacak isek, mutlaka dünyada yer alan kuruluşlar içine girerek insanlığı barışa ve mutluluğa götürücü hizmetler yapmalıyız. Hatta bu teşkilatları düşmanlarımız kurmuş olsa bile, oralarda yer almalıyız. *IMF*, *UNESCO* gibi ekonomik ve diplomatik kuruluşlar ile Rotary, Lions gibi gönüllü barışçıl kuruluşlara üye olmanın İslâmî açıdan sakıncalarını aramak, öküzün altında buzağı aramak demektir.

Ülkemizde (Türkiye'de) Samsun Rotary Kulübü Hz. Peygamber'in doğumunun 1426. Yılı kutlamalarına katılmaktan onur duymuştur. Bu ve benzeri davranışlar İslâm ülkelerindeki insanların kendileri arasında barış ve huzurun kurulmasına da katkıda bulunur. Çünkü İslâm, barışa kim veya hangi kuruluş götürüyorsa, adı ne olursa olsun; onunla bütünleşmemizi istiyor. Hz. Peygamber barış için düşmanlarıyla birçok kez, sahabenin karşı çıkmasına rağmen barışa imza atmıştır. Hatta kendi risaletinin gerektirdiği ibareyi de daraltarak anlaşma yapmıştır.¹⁸

Yüce Allah, anlaşmaya yanaşan kim olursa olsun anlaşma yapılmasını ayet-i kerimede şöyle buyuruyor:

"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan, çünkü O, işitendir, bilendir. Eğer sana hile yapmak isterlerse (korkma) Allah sana yeter."¹⁹

İslâm'da insanlar arasında eşitlik esastır. Müslüman olanın diğer insanları-buna müslüman olmayanlar dahildir- hor görmesi yasaktır. Müslümanın kendisini, müslüman olmayanlara göre üstün görmesi,

¹⁸ Ibid, c. 3-4, s. 31; İbn Sa'd, Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, Tsz., c. II, s. 95-106

¹⁹ Kur'an: Enfâl, 8/61-62

Kur'an'da "kibirlik" davranışı olarak nitelenir. Kibirli olanları Allah sevmez.²⁰ Müslüman, müslüman olmayanların da doğruyu bulması için yine Allah'a dua eder. Onların daha kötü olması için beddua etmesi müslümana yakışmaz. Çünkü müslüman şeytana yardımcı olamaz.

Öte yandan müslümanın salt müslüman olması, kendisini kurtarmaya yetmez. "Kurtarıcı iyi davranışlar" (Salih ameller) sergilemelidir. Hatta bu öylesine önemlidir ki, Kur'an'da 360 yerde "amelen salih (iyi hareket ve uygulamadan)" söz edilmektedir. O halde müslüman, herkes ile ilişkide bulunmalı ve herkese örnek olmalıdır. Çünkü müslüman iyiliğe götürücü ve kötülükten uzaklaştırıcı olur. Müslümanın çağrı yönteminin bile güzel olması gerektiğini Yüce Allah şöyle açıklıyor:

"(Elçim), sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilendir."²¹

Aslında evrendeki her canlı, insan da dahil, Allah'a teslim olmuştur. Bunu Yüce Allah açıkça şöyle bildiriyor:

"Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O'na (Allah'a) teslim olduğu halde onlar (kitap ehli veya müslüman olmayanlar) Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki (her şey) O'na (Allah'a) döndürülecektir."²²

Ancak bazıları Allah'a teslim olduklarının farkında değildirler. Hatta müslümanların bile çoğu kez Allah'ın ayetlerini gördükleri halde farkında olmadıkları Kur'an'da anımsatılmaktadır.

"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler."²³

Müslümanın puta tapanların putlarına sövmesi yasaklanır. Onların kişiliklerini ve değer yargılarını küçük düşürecek söz ve davranışları müslümanın yapması Kur'an'da yanlış davranış olarak nitelenerek engellenir. Bunu Kur'an şöyle vurgular:

"Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler. Böylece biz, her ümmete kendi işlerinizi cazip gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık o ne yaptıklarını kendilerine bildirilecektir."²⁴

²⁰ Kur'an: Nahl, 16/23

²¹ Kur'an: Nahl, 14/125

²² Kur'an: âl-i İmrân, 3/83

²³ Kur'an: Yusuf, 12/105

²⁴ Kur'an: Enâm, 6/108

Müslümanın, müslüman olmayan ile ilişkisini kesmesini Allah'ın istediğine delil getirilen ayetlerin bir kaçını ele alalım:

“Mü'minler, mü'minleri bırakıp ta kafirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kafirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmamız başkadır. Allah kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır.”²⁵

“Mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi arıyorlar? Bilsinler ki, bütün izzet yalnızca Allah'a aittir.”²⁶

“Ey inananlar! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?”²⁷

“Ey inananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.”²⁸

“Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar da birbirlerinin dostlarıdır (velileridir).. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar...”²⁹

“Ey inananlar! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin...”³⁰

İleride de belirtileceği gibi, bu ayetlerde ilişki kesme değil, “müslüman olmayanların öncü, dost olarak kabul edilmesi yerine, müslümanların öncü ve dost olmaları” buyrulur. Burada “mü'minin öncü ve dost” davranışlar sergilemesi istemi vardır.

Kur'an'da açıkça ilişki kesilecek ve düşman olarak “şeytan” gösterilir.

“Çünkü şeytan, sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın. O kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır.”³¹

Müslümanın düşmanlık besleyeceği ve ilişki kurmaktan kaçınacağı tek varlık, sadece “şeytan”dır.³² Onun dışındaki inanan-inanmayan, suçlu-

²⁵ Kur'an: Âl-i İmrân, 3/28

²⁶ Kur'an: Nisa, 4/139

²⁷ Kur'an: Nisa, 4/144

²⁸ Kur'an: Maide, 5/51

²⁹ Kur'an: Tevbe, 9/71

³⁰ Kur'an: Mümtehine, 60/1

³¹ Kur'an: Fâtır, 35/6

³² Kur'an: İsrâ, 17/53

suçsuz, kadın-erkek her türlü insan ile yasal ilişkide bulunması Allah'ın istediği bir harekettir. Çünkü O bu konuda yasak koymamıştır.

“Kafirleri dost (veli) edinmeyin” söyleminin yer aldığı ayetlere gelince, o ayetlerden, “ilişkiyi kesin”, “görüşmeyin”, “onları düşman görün”, “onlara sonsuza değin kin besleyin”, “onlara saldırmak için fırsat arayın”, “onlar ile küskün durun” anlamı çıkarmak son derece yanlıştır.

Müslümanlardan bazıları, müslüman olmayanlar ile ilişkide bulunmayabilirler. Ama bunu Allah'ın emrettiğini, İslâm'ın bunu emredici olduğunu söylemeleri son derece yanlıştır. Çünkü, İslâm hiç bir emriyle ve kaynağıyla insan ilişkilerini yasaklamamıştır. Yukarıdaki ayetlerde “müslümanların müslüman olmayanları öcü ve candan dost edinerek onlara teslim olup, onların peşlerine takılmalarını ve onların gerisinde kalmalarını uyarmak vardır. Daha açıkçası, müslümanların, müslüman olmayanlar ile ilişkilerinde dikkatli davranmaları istenmiştir. Yukarıdaki ayetlerin müslümanların kendileri dışındakilerle ilişkilerini yasakladığını söylemek doğru değildir.

Bazı Kur'an yorum bilimcileri bu ayetlerin savaş hali için geçerli olduğunu söylemektedirler. Bu görüşe varmalarının nedeni, belki bu ayetlerin müslümanların savaş halinde iken inmiş olmalarıdır. Ancak ayette açıkça savaş haline değinilmemesi bu durumun her zaman için geçerliliğini koruyacağını göstermektedir.

Öte yandan, Yüce Rabbimizin isteği ve buyruğu “müslümanların müslüman olmayanların peşine takılmamalarıdır. Ancak, eğer “müslüman olmayanlar” öncülüğü, bugün olduğu gibi, bilimde, teknolojiye hak etmiş ise, haklarını teslim etmeyecek miyiz? Kuşkusuz teslim edeceğiz. Zaten haklarını teslim etmek zorundayız. Onların bilimdeki buluşlarını ve teknolojilerini kullanmak zorundayız. Ancak bu ayetlerde Yüce Allah'ın buyruğu, bir “istek”, bir “dilek”, bir “temenni”dir. Uyulursa müslümanın büyük sevabı olur.

Kur'an'da, “mü'min'in kimleri dost edinmesi gerektiği açıkça bildirilmiş değildir. Kısacası açık bir sınır çizilmiş değildir. Ancak Allah'ın dışındakileri dost edinecek olanlara dikkatli davranmaları uyarılmıştır. Kur'an, inanan erkekler ile inanan kadınların birbirlerinin yardımcıları ve öncüleri olabileceklerini açıkça belirtir.³³

Mü'minler'in gerçek dostu ve öncüsünün yalnız Allah olduğu şu ayette açıkça vurgulanır:

³³ Kur'an: Tevbe, 9/71

“Biz (melekler veya yüce Allah) dünya hayatında da, ahirette de sizin (mü’minlerin) dostlarıyız...”³⁴

“Biliniz ki, Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.”³⁵

Aslında bugün dünyamızda inanca dayalı insan guruplarını tasnif sistemi değerini yitirmiştir. Oysa, yukarıda da değindiğimiz gibi, İslâm’da ve özellikle İslâm Hukukunda “Müslim”, “Gayr-i Müslim”, “Ehl-i Kitap”, “Sabiiler”, “Mecûsiler”, “Dehriyye”, “Müşrikler”, “Münkir ve Hz. Muhammed’in peygamberliğine inanmayanlar”, “Zimmiler” ve “Müste’menler” olarak tasnif edilmiştir.³⁶ Ancak şu unutulmamalıdır ki, insanların inançlarına göre tasnif edilmesi yetkisi yalnız Allah’a aittir. O halde insanların ilişkisi sınırlandırılmaz.

³⁴ Kur’an: Fussilet, 41/31

³⁵ Kur’an: Yunus, 10/62

³⁶ Abdulkerim Zeydan, Ahkâmü’z-Zimmiyyîn ve’l-Müsteminîn fi Dâri’l-İslâm, Bağdâd, 1963, s. 10-21